

ջինս իր «Բան Ողբերգական վասն առման Երուսաղէմի» ընդարձակ
ոտանաւորին մէջ, կ'ըսէ.

«Չհրաշազան գործս քաջին,
Այն, որ Տերամբ զհայրենին
էառ զաթոռ ժառանգ բարին.
Լեւոն սիրողն Քրիստոնէին,
Խնամեալ աջովն Յիսուսին»: (Տող 2019-2024)

Սակայն, եթէ Լեւոն պատկառանք եւ համարում ունեցաւ Գրիգոր
Տղայի հանդէպ՝ անոր ընտիր կարողութեանց համար, դժբախտաբար
նոյնը չեղաւ Գրիգոր Քարավէժ երիտասարդ եւ անփորձ կաթողիկոսին
վերաբերմամբ:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍ՝ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ԱՌՋԵՒ

ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐՑԸ

(Շար. տե'ս «Բազմավէպ», 1974, ք. 3-4, էջ 326-337)

ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐՑԸ ԼՈՒԾԵԼՈՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

Մինչեւ ԺԸ. դար, համարաբար Աւետարաններու կնճռոտ հար-
ցը լուծելու համար ամբողջական եւ խոր ուսումնասիրութիւններ լոյս
չեն տեսած. այլ, ինչպէս տեսանք, Ս. Հայրեր կամ Ս. Գիրքի մեկ-
նարաններ ջանացած են առաւել կամ նուազ յաջող անդրադարձում-
ներով՝ իրարու հետ հաշտեցնել Աւետարաններու մէջ գտնուող տար-
բերակները:

1784ին է որ լոյս տեսաւ G. E. Lessingի ուսումնասիրութիւնը,
որուն մէջ կը յայտնէր նոր ենթադրութիւն մը, այսինքն՝ թէ երեք
Աւետարանները միաժամանակ իրարու նման եւ տարբեր թարգմա-
նութիւններն են միեւնոյն արամայերէն Աւետարանի մը:

Երկու տարի ետք, G. C. Storr նոր կարծիք մը նետեց հրապա-
րակ, որուն համաձայն՝ Մարկոսի Աւետարանը ամէնէն հին Աւետա-
րանն է, Մատթէոս եւ Ղուկաս դոնէ մասամբ օգտուած են անկէ:

1789ին, նոր կարծիք մը եւս մէջտեղ կ'ելլէր, J. J. Griesbachի
կողմէ: Անիկա ընդունելով հանդերձ երեք Աւետարաններու միջեւ դո-
յութիւն ունեցող կախումաւորութիւն մը, Մատթէոսի Աւետարանը
կը նկատէր գլխաւոր աղբիւրը, իսկ Մարկոսին՝ միւս երկու Աւե-
տարաններուն համառօտութիւնը:

G. Herderի (1796) համաձայն՝ գոյութիւն ունէր «բերանացի մէկ
Աւետարան», որմէ առաջ եկած են երեք գրաւոր Աւետարանները:

Յաջորդաբար, մինչեւ մեր օրերը, Ս. Գիրքի ուսումնասիրու-
թիւնները կը խորանան եւ երեւան կ'ելլեն բազմաթիւ կարծիքներ:

Վերոյիշեալ կարծիքները, ընդհանուր կերպով, կրնանք բաժնել հետեւեալ գլխաւոր խումբերուն.

ա) «Բերանացի աւանդութեան» վարկած

G. Herderէն ետք, J. C. L. Geiselerն է որ պաշտպան հանդիսացաւ «բերանացի աւանդութեան» վարկածին:

Անոր համաձայն, առաջին քրիստոնեաներու մէջ՝ Քրիստոսի վարքը, խօսքերը, քարոզները եւ հրաշքները բերնէ բերան պատմուելով, կրկնուելով, հաստատուն ձեւ մը ստացան:

Աւետարանիչները գրի առին այդ «բերանացի աւանդութիւնը». եւ ասկէ առաջ եկած են այն նմանութիւնները, որոնց կը հանդիպինք երեք Աւետարաններուն մէջ:

Իսկ այդ «բերանացի աւանդութիւնը», տարբեր միջավայրերու մէջ՝ տարբեր փոփոխակներ կրեց; յարմարելով շրջապատին: Եւ ահա, այս երեւոյթէն ալ առաջ եկած են Աւետարաններու մէջ դտնււող տարբերութիւնները:

Godetի համաձայն, Մատթէոսի Աւետարանին յունարէն խմբագրողը, իր ձեռքը հասած Աւետարանը եբրայեցերէն բնագիրէն թարգմանելու ժամանակ՝ աչքի առջեւ ունեցեր է նաեւ եբրայեցերէնէ յունարէնի թարգմանուած՝ Քրիստոսի քարոզներու ուրիշ հաւաքածոյ մը:

Նմանապէս Ղուկաս օգտուած է տարբեր հատուկոր աղբիւրներէ: Միշտ Godetի համաձայն, բացի վերոյիշեալ կախումնաւորութենէն, երեք Աւետարանիչները, իրարմէ անկախ, տարբեր վայրեր եւ տարբեր ժամանակներ գրած են իրենց Աւետարանները: Մարկոս 64ի ատենները՝ Հռոմի մէջ գրած է իր Աւետարանը, իսկ Մատթէոս եւ Ղուկաս՝ 66ին. մէկը Պաղեստինի, միւսներն ալ Սիւրիոյ մէջ լոյս ընծայած են իրենց գործերը:

«Բերանացի աւանդութեան» վարկածին կողմնակից կարելի է նշելատել նաեւ հետեւեալ հեղինակները. M. Jousse, որ թէեւ յատուկ կերպով համաբարբառ Աւետարաններու հարցի լուծումով չի զբաղիր, բայց կը շեշտէ «բերանացի աւանդութեան» կատարած կարեւոր դերը՝ երեք Աւետարաններու կազմութեան մէջ:

Նմանապէս T. Soiron, P. Fiebig, J. Jeremias, Burney, M. Black, որոնք մասնագէտներ են Ս. Գիրքի եւ պաշտպան այն կարծիքին, որուն համաձայն՝ «բերանացի աւանդութիւնը» մեծ ազդեցութիւն ունեցած է գրաւոր աւանդութեան վրայ:

Ի՞նչ քան վերոյիշեալ կարծիքի մասին

Այսօր, քննադատները, ջանադատելով մեծամասնութեամբ, ընդունելով հանդերձ «բերանացի աւանդութեան» ազդեցութիւնը՝ երեք Ա-

ւետարաններու կազմութեան վրայ, կը մերժեն, սակայն, երբ այս կարծիքին հեղինակները կը պաշտպանեն երեք Աւետարաններու՝ իրարմէ բոլորովին անկախ ըլլալու պարագան:

«Բերանացի աւանդութիւնը» կրնայ ազդեցութիւն ունեցած ըլլալ մասնաւորապէս համառօտ նախադասութիւններուն վրայ. բայց երբ Աւետարաններուն մէջ կը տեսնենք՝ թէ մօտաւորապէս տասնեւհինգ երկար համարներ գրեթէ բոլորովին իրարու կը նմանին, ստիպուած ենք ընդունիլ դոյուլթիւնը գրաւոր աղբիւրներու, որոնցմէ օգտուած են Աւետարանիչները:

բ) Համաբարբառ Աւետարաններու փոխադարձ կախումնաւորութեան վարկած

Երեք Աւետարաններու մէջ տեսնուող ակնբախ նմանութիւնները մղած են անթիւ բանասէրներ՝ ընդունելու, Աւետարաններու միջեւ, փոխադարձ կախումնաւորութիւն մը:

Շատեր՝ Ս. Օգոստինոսը կ'ուզեն հիմնադիրը նկատել վերոյիշեալ վարկածին:

Սակայն, սխալ պիտի ըլլար, Ս. Օգոստինոսի մէկ նախադասութենէն, որ է «Մարկոս անոր (Մատթէոսին) յաջորդելով, հետեւող եւ համառօտող կը թուի ըլլալ Մատթէոսին»²⁶, եզրակացնել թէ անիկա Աւետարաններու փոխադարձ կախումնաւորութեան պաշտպան ըլլայ, քանի որ ուրիշ տեղ, միեւնոյն Հայրապետը կ'ըսէ թէ իւրաքանչիւր Աւետարանիչ ծանօթ էր ամբողջ աւանդութեան, բայց այնքան գրեց՝ որքան իրեն ներշնչեց Ս. Հոգին:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՆԿԱՆ Է

ՄԱՏԹԷՈՍԷՆ ԵՒ ՂՈՒԿԱՍԷՆ

Աւետարանիչներու իրարմէ կախումնաւորութեան հարցի մասին յայտնուած կարծիքները կրնանք գլխաւոր երկու մասի բաժնել.

ա) Կան մասնագէտներ, որոնց համաձայն Մատթէոսն է առաջին Աւետարանիչը, որմէ օգտուած են Մարկոս եւ ապա Ղուկաս:

Այս կարծիքէն են J. L. Hug (1808), Dom Chapman (1937), Dom Butler (1951) եւ ուրիշներ:

բ) Իսկ, այսօր, գիտնականներու մեծամասնութիւնը այն կարծիքէն է՝ թէ Մարկոսն է ամէնէն հին Աւետարանիչը:

Եւ յիշուի, Մատթէոսի նուիրուած գլուխին մէջ²⁷, ներքին փաս-

26. De Consensu evangelistarum, I, 2. Հմտ. PL. XXXIV, 1043.

27. Տե՛ս «Բազմավեպ», 1970, թիւ 9-10, էջ 252-254:

տերով ցոյց տուինք որ Մարկոսի Աւետարանը աւելի հին կը թուի ըլլալ, քան Մատթէոսի՝ մեղի հասած յունարէն խմբագրութիւնը եւ Ղուկասի Աւետարանը:

Որով կրնանք հաստատել որ Մարկոս որեւէ աղբեցութիւն չէ կըրած միւս Աւետարաններէն:

ՄԱՏԹԵՈՍ ԵՒ ՂՈՒԿԱՍ ՓՈԽԱԴԱՐՁԱՐԱՐ ԱՆԿԱԽ ԵՆ

1880ին, E. Simons պաշտպան հանդիսացաւ Ղուկասի՝ Մատթէոսէն կախումնաւորութեան կարծիքին:

1932ին, նոյն կարծիքին փարեցաւ H. G. Holtzman, որուն հետեւեցան նաեւ Dom Butler, A. Farrer եւ ուրիշներ:

J. Schmid (1930), L. Waganay (1954), ինչպէս նաեւ ուրիշ մասնագէտներ, խոր ուսումնասիրութիւններէ ետք, համոզիչ կերպով փաստեցին թէ Ղուկաս անկախ է Մատթէոսէն եւ ոչ մէկ աղբեցութիւն կրած է անկէ:

Այսօր, մասնագէտներու մեծամասնութիւնը յարած է այս կարծիքին:

Երբ երեք Աւետարանները իրարու հետ բաղդատելու ըլլանք, պիտի տեսնենք թէ Մատթէոս եւ Ղուկաս, ամէն անգամ որ Մարկոսին կը հետեւին՝ իրարու նման են, բայց հազիւ թէ իրենցմէ մէկը դադրի Մարկոսին հետեւելէ, հոն կը սկսին իրարմէ տարբերիլ, թէ՛ պարունակութեամբ, թէ՛ նիւթերու դասաւորումով եւ թէ ալ արտայայտութեան ձեւով:

Կան նիւթեր, որոնք յատուկ են իւրաքանչիւր Աւետարանիչի. այդ նիւթերուն մէջ աւելորդ է փնտռել նոյնութիւն կամ որեւէ առնչութիւն: Այս կարգի նիւթերէն են, օրինակ, Յիսուսի՝ Նազարէթի մէջ կատարած առաքելութիւնը, հրաշագործ ձկնորսութիւնը, Յիսուսի չարչարանքները, եւայլն, որոնք տարբեր ձեւով նկարագրուած են միւս Աւետարանիչներէն:

Ասոնցմէ զատ, կան նաեւ ուրիշ նիւթեր, որոնք հասարակաց են Մարկոսին եւ Մատթէոսին, բայց չկան Ղուկասի մօտ:

Ընդհակառակն, կան ալ նիւթեր, որոնց մէջ Մատթէոս եւ Ղուկաս կը նոյնանան, հռոմայնով Մարկոսէն: Օրինակ. Յիսուսի կողմէ, տաճարին մէջ, ապրանք վաճառողներու վտարումը, եւայլն:

Մարկոսին յատուկ հինգ դրուագներ կան, որոնք կը բացակային Մատթէոսի եւ Ղուկասի Աւետարաններուն մէջէն:

Եթէ Մարկոս եւ Ղուկաս շատ մը տեղեր, տարբերելով Մատթէոսէն, իրարու հետ նմանութիւններ ցոյց կու տան, պէտք է ընդունինք որ Ղուկաս անկախ է Մատթէոսէն:

Որովհետեւ, եթէ Մատթէոս եւ Ղուկաս փոխադարձաբար իրարու ծանօթ ըլլային, կամ նոյնիսկ միայն Ղուկաս աչքի առջեւ ունեցած ըլլար Մատթէոսի դրածները, այդ պարագային՝ ի՞նչպէս բացատրել այն մեծ տարբերութիւնները, որոնք գոյութիւն ունին, օրինակ, Յիսուսի մանկութեան նկարագրութեան եւ աղագրանութեան, ա՛յնքան զեղեցիկ «Հայր մեր»՝ տէրունական աղօթքին, այլ եւ այլ առակներու եւ Յիսուսի յարութեան պատմութիւններէն մէջ:

Կարելի չէ նաեւ դահացուցիչ պատասխան մը գտնել, թէ ինչո՞ւ Մատթէոս, եթէ ծանօթ էր Ղուկասի Աւետարանին, իր Աւետարանին մէջ չէ հիւրընկալած այնքան հիանալի դրուագներ, որոնց կը հանդիպինք Ղուկասի մօտ. եւ կամ փոխադարձաբար, Ղուկաս չէ որդեգրած Մատթէոսի հոյակապ պատմութիւնները:

Գալով նիւթերու կարգին, թէեւ երբեմն իրարու յար եւ նման կ'ընթանան²⁸, սակայն ստէպ իրարմէ տարբեր ձեւով դասաւորուած են. այսպէս, Յիսուսի քարոզները կանոնաւոր կերպով կը գտնենք Մատթէոսի մօտ, Ղուկաս զանոնք միացուցած է անկանոն շարքով:

Եզրակացնելով՝ կրնանք ըսել թէ Մատթէոս եւ Ղուկաս իրարմէ անկախ գրողներ են:

ՄԱՐԿՈՍ ԵՒ ՂՈՒԿԱՍ

Տեսանք թէ Մարկոս անկախ է, թէ՛ Մատթէոսէն եւ թէ՛ Ղուկասէն: Մասնագէտներու բազմութեան մը համաձայն՝ Ղուկաս ուղղակի օգտուած է Մարկոսէն:

Պէտք է ըսել որ Ղուկաս իր Աւետարանը գրելու համար, մանաւանդ սկիզբի եւ վերջաւորութեան մասերը, օգտագործած է զանազան աղբիւրներ: Միւս կողմէ, սակայն, Ղուկասի մօտ, շատ մը նիւթեր, կարծես առնուած են Մարկոսէն եւ պահպանուած է նոյնիսկ այդ նիւթերուն դասաւորումը:

Միեւնոյն մասնագէտները նկատել կու տան նաեւ, որ Ղուկաս ալ, հաւատարմօրէն հետեւած է Մարկոսին, սակայն բառացի օրինակող մը չէ եղած երբեք, այլ միշտ իր անձնական կնիքը դրած է ամէն տողի վրայ:

Առարկութիւն մը: Եթէ Ղուկաս աչքի առջեւ ունեցած է Մարկոսի Աւետարանը, այդ պարագային, ի՞նչպէս բացատրել այն յա-

28. Բաղդատել Մտթ. Ժ. 26-23 եւ Ղուկ. ԺԲ. 2-9. Մտթ. ԺԱ. 21-27 եւ Ղուկ. Ժ. 13-15, 21-33:

պառումները եւ յաւելումները, հպումները եւ տեղափոխումները, որոնք կը տեսնուին Ղուկասի մօտ:

Ղուկասի՝ Մարկոսէն կախումնաւորութեան կարծիքի տէրերուն համար պարզ է պատասխանը: Անոնք կը պատասխանեն թէ պէտք է միշտ աչքի առջեւ ունենալ, որ Ղուկաս եղած է ազնուական նկարագրով, արուեստագէտի խառնուածքով՝ նուրբ եւ փափկանկատ անձնաւորութիւն մը:

Նկատի առնելով այս պարագան, կարելի է տրամաբանօրէն պատասխանել վերոյիշեալ առարկութեան:

ա. Յապառումները

Ղուկաս շատ մը մասեր զանց ըրած է, գեղազիտական նկատումներէ տարուած:

1) Անիկա ջնջած է բոլոր այն տողերը, որոնք աւելորդ ծանրութիւն պիտի ըլլային իր նկարագրութեան: Օրինակ, երբ բաղդատենք Մարկոսի եւ Ղուկասի մօտ, Տեոտես կնոջ²⁹ եւ Լուսնոտին բժշկուութիւնը³⁰, ինչպէս նաեւ Յայրոսի աղջկան յարուսթիւնը³¹, մարդասպան մշակներու առակը³², եւայլն, կը տեսնենք թէ Ղուկաս ժամանակի եւ տեղական աւելորդ պարագաները զանց ըրած է նկարագրել:

2) Ղուկաս չէ յիշատակած նաեւ այն նիւթերը, որոնք հեթանոսներուն համար օգտակարութիւն մը չունենալէ դատ՝ երբեմն կրնային նուաստացուցիչ թուիլ անոնց: Այսպէս, Հրեաներու ծերերուն աւանդութիւնը (ուտելէ առաջ ձեռք լուալ, եւն. Մարկոս Է. 1-21), փիւնիկ-ասորի քանանահիւն պատմութիւնը (Մարկոս Է. 24-30), ուր Յիսուս հեթանոսները շուններու կը նմանցնէ, արամայերէն բառեր եւ բացատրութիւններ՝ որոնք հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաները չեն հետաքրքրեր (Մարկոս ԺԵ. 34), Յովհաննէս Մկրտտիչին՝ ուղտի մազէ զգեստ հագուելը եւ վայրի մեղր եւ մարախ ուտելը (Մարկոս Ա. 6), Մարկոսի սա բացատրութիւնը՝ թէ տեոտես կինը «չափազանց տառապած է շատ մը բժիշկներէ» (Մարկոս Ե. 26), որոնք նոյն շրջանի բժիշկներուն արժանապատուութիւնը կրնային վերաւորել, խուլ-համբիրն բժշկութիւնը, որուն նկարագրութեան մէջ կ'ըսուի թէ Յիսուս՝ իր «Մատերը անոր ականջին մէջ դրաւ եւ թուրքով անոր լեզուին դպաւ» (Մարկոս Է. 31-37): Բժշկելու այս ձեւը, կ'երեւի շատ հաճելի չէ թուած Ղուկաս Աւետարանիչին, որ միեւ-

նոյն նկատումով զանց ըրած է նաեւ Բեթսայիդի կոյրին բուժումի նկարագրութիւնը, ուր Մարկոս կը գրէ. «աչքերը թուրքով թրջեց» (Մարկոս Ը. 22-26):

Ղուկասի մօտ կը պակսի նաեւ Փարիսեցիներու խմորին պատմութիւնը, հաւանաբար անոր մէջ գտնուող՝ առաքեալներուն ուղղուած՝ Յիսուսի յանդիմանական խօսքերուն համար:

Նոյնպէս Ղուկաս զանց ըրած է գրել նաեւ դայթակղութեան մասին՝ Յիսուսի խօսքերը, որոնք կրնան սխալ հասկնալ ընթերցողին կողմէ եւ վտանգաւոր հետեւանքներ ունենալ: Ահաւասիկ Յիսուսի խօսքերը. «Եթէ ոտքդ կը դայթակղեցնէ քեզ, կտրէ՛ դայն ու նետէ... եթէ աչքդ կը դայթակղեցնէ քեզ, հանէ՛ դայն...» (Մարկոս Թ. 43-48):

3) Ղուկաս, փափկանկատութենէ մղուած, չէ յիշատակած Յիսուսի բոլոր այն խօսքերը ու նաեւ դործելակերպը, որոնք քիչ մը խիստ կը թուին ըլլալ. այսպէս, Երրորդ Աւետարանին մէջ չենք գտներ, Յիսուսի՝ Պետրոս առաքեալին տուած յանդիմանութիւնը. «Հեռացի՛ր, սատանայ, որովհետեւ դուն Աստուծոյ համաձայն չես խորհիր, այլ մարդերու» (Մարկոս Ը. 32-33):

Ղուկասի մօտ չկան նաեւ առաքեալներու տրուած յանդիմանութիւն մը (Մարկոս Դ. 13), Եսայի մարգարէին յուսահատեցուցիչ սա խօսքերը. «Տեսնելով հանդերձ չեն տեսներ, լսելով հանդերձ չեն ըմբռններ, որպէսզի երբեք չդառնան եւ թողութիւն չգտնեն» (Մարկոս Դ. 12), Յուդայի մասին սա ահաւոր վճիռը. «Վա՛յ այն մարդուն, որու ձեռքով պիտի մատնուի Մարդու Որդին, լաւ էր այն մարդուն՝ որ ծնած իսկ չըլլար» (Մարկոս ԺԴ. 21):

4) Ղուկասին քով չենք գտներ նաեւ այն դէպքերը, որոնց մէջ բռնութիւն, ոճիր կամ այլ տղեղութիւններ կան. այսպէս, Երրորդ Աւետարանի մէջէն կը պակսին, Յովհաննէս Մկրտիչի դիւատումը (Մարկոս 2. 17-22), Յիսուսի ձաղկումը (Մարկոս ԺԴ. 65), փուշով պսակումը (Մարկ. ԺԴ. 16-19), Յիսուսի դէմ՝ Հրեաներու կողմէ եղած նախատինքները (Մարկ. ԺԵ. 29-32): Ղուկաս միայն երբեք տողով նկարագրած է տաճարին մէջ ապրանք վաճառողներու մակու տողով նկարագրած է տաճարին մէջ ապրանք վաճառողներու մաքրագործումը (Ղուկաս ԺԹ. 45-46), ան ալ այնքան մեղմ ձեւով:

Մայր աստիճան ազնուութեամբ, Ղուկաս զանց ըրած է պատմել ինչ որ Յիսուսի աշակերտներուն վարկը կրնայ նուաստացնել. այսպէս՝ առաքեալներու իրարու հետ տաք վիճաբանութիւնը թէ ո՛վ իրենց մէջէն մեծ պիտի ըլլայ (Մարկ. Թ. 33-34), անոնց՝ լուսնոտը չկարենալ բժշկելը. «Ինչո՞ւ մենք չկրցանք հանել դեւը» (Մարկ. Թ. 27), Զբեղէոսի որդիներուն՝ Յակոբոսի եւ Յովհաննէսի խնդրանքը, «արքայութեան մէջ, մէկուն՝ Յիսուսի աջ կողմը, եւ միւսին՝ ձախ

29. Մրկ. Ե. 25-35 եւ Ղուկ. Ը. 43-48:

30. Մրկ. Թ. 13-28 եւ Ղուկ. Թ. 37-43:

31. Մրկ. Ե. 21-24 եւ Ղուկ. Ը. 40-42, 49-50:

32. Մրկ. ԺԲ. 1-9 եւ Ղուկ. Դ. 9-19:

կողմ նստիլը» (Մարկ. Ժ. 35-45), առաքելներուն՝ Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ Յիսուսը թողուն ու փախչիլը (Մարկ. ԺԴ. 50), եւայլն:

5) Ղուկասի Աւետարանէն կը բացակային նաեւ այն մասերը, որոնց մէջ կը գտնուին այնպիսի բացատրութիւններ, որոնք կրնան Յիսուսի սրբութեան, մեծփայելչութեան վրայ փոքր ստուեր մ'իսկ ձգել. այսպէս Ղուկասի մօտ չկան Յիսուսի հետեւեալ խօսքերը. «Իսկ այդ օրուան եւ ժամու մասին ոչ ոք բան մը գիտէ, ո'չ երկինքի հրեշտակները եւ ոչ ալ Որդին» (Մարկ. ԺԳ. 32), կամ խաչին վրայ արտասանած Յիսուսի սա խօսքը. «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ինչո՞ւ թողուցիր զիս» (Մարկ. ԺԵ. 34): Պակաս են նմանապէս հետեւեալ տողերը. «Երբ իրենները լսեցին, եկան զինքը (Յիսուսը) բռնելու, կարծելով թէ մոլեգնած է» (Մարկ. Գ. 21):

Ղուկաս, երբեմն, Մարկոսի խիստ բացատրութիւնները մեղմացնելով կը ներկայացնէ մեզի. օրինակ, Մարկոս կը գրէ. «Յիսուս ասիկա տեսնելով՝ բարկացաւ եւ ըսաւ» (Մարկ. Ժ. 14): Ղուկաս՝ Յիսուսի բարկանալու պարագան կը վերցնէ եւ աւելի մեղմ ձեւով կը գրէ. «Յիսուս իր մօտ կանչելով տղաքը, ըսաւ» (Ղուկ. ԺԸ. 16):

Նմանապէս, Մարկոսի սա ցաւալի նկարագրութիւնը՝ թէ Յիսուս «սկսաւ տխրիլ եւ տագնապիլ: Այն ատեն ըսաւ անոնց. Տրտում է հոգիս՝ մեռնելու աստիճան... իսկ ինքը երեսին վրայ դետին ինկաւ» (Մարկ. ԺԴ. 34-35), Ղուկասի մօտ, տեսէք, ո'րքան նուազ տխուր ներկայացուած է. «Երբ (Յիսուս) հոն հասաւ, ըսաւ անոնց. Աղօթեցէք որ փորձութեան մէջ չիյնաք. իսկ ինքը անոնցմէ քարնկէց մը հեռանալով՝ ծնրադրեց. կ'աղօթէր եւ կ'ըսէր» (Ղուկ. ԻԲ. 40-41): Ծնրադրելը աւելի մեղմ բացատրութիւն չէ՞ քան դետին իյնալը:

Բ. Յաւելումներ եւ հպումներ

Մարկոսէն առնուած նիւթերու վրայ՝ Ղուկասի կողմէ եղած յաւելումները կամ հպումները դարձեալ առաջ կու գան Երրորդ Աւետարանիչին նուրբ ճաշակի, արուեստագէտի եւ փափկանկատ հոգիի տէր ըլլալու հանգամանքէն:

Ասկէ զատ, այդ յաւելումներուն եւ հպումներուն պատճառ կարելի է նկատել Ղուկասի բժախնդրութիւնը, զոր անիկա ցոյց կու տայ պատմական ճշգրտութեան եւ յստակութեան հանդէպ:

Հետեւեալ համարներուն մէջ՝ Գ. 31, Ե. 1, Ը. 24, ԺԺ. 37, ԻԳ. 51, եւայլն, ակներեւ է որ եղած յաւելումները՝ աշխարհագրական ճշգրտութեան համար են:

Իսկ Գ. 1, 40, 43, Ը. 18, 30, 31, 53, 55, Թ. 9, ԻԲ. 51, 69 համարներուն մէջ եղած հպումները պէտք է վերագրել Ղուկասի նուրբ

ճաշակին, բարեսրտութեան եւ յստակութեան հանդէպ ունեցած սիրոյն:

Մարկոս, տեղ մը, Յիսուսի առակները պատմելէ ետք, կ'աւելցնէ. «Նոյն օրը՝ իրիկուան դէմ, (Յիսուս) ըսաւ անոնց, եկէ՛ք, միւս կողմն անցնինք» (Մարկ. Գ. 35), եւ անմիջապէս կը նկարագրէ ալեկոծ ծովին դէպքը:

Մինչդեռ Ղուկաս, ճշգրտութենէ մղուած, կը շտկէ Մարկոսին ըսածը եւ կը գրէ. «Օր մը, աշակերտներուն հետ նաւակ նստաւ» եւայլն (Ղուկ. Ը. 22), ցոյց տալով թէ ալեկոծութեան դէպքը, Յիսուսի առակներ պատմած օրուան մէջ չէ որ պատահած է, այլ ուրիշ ժամանակ:

Նմանապէս, Ղուկաս, Մարկոսէն նկարագրուած Յիսուսի այլակերպութեան պատմութեան վրայ կ'աւելցնէ սա նախադասութիւնը. «Իսկ Պետրոս եւ հետը եղողները քունով ծանրացած էին» (Ղուկ. Թ. 32), «Հետեւեալ օրը երբ լեռնէն կ'իջնէին» (Ղուկ. Թ. 37): Վերոյիշեալ յաւելումներով, Ղուկաս կ'ուզէ ճշտել թէ այլակերպութիւնը զիշեր ատեն պատահած է. պարագայ մը, որ Մարկոսին մօտ պակաս է:

Ղուկասի կատարած յաւելումներուն մէջ, յատուկ տեղ կը գրաւեն իր նախասիրած նիւթերը: Ահաւասիկ անոնցմէ գլխաւորները.

Աստուծոյ տրուած փառաբանութիւնը.

Տանք քանի մը օրինակներ: Երիքովի կոյրին բուժումը նկարագրելէ ետք, Ղուկաս կ'աւելցնէ. «Եւ իսկոյն սկսաւ տեսնել եւ անոր հետեւէն կ'երթար, եւ փառք կու տար Աստուծոյ եւ բոլոր ժողովուրդը ասիկա տեսնելով՝ կ'օրհնէր զԱստուծո» (Ղուկ. ԺԺ. 43):

Մարկոսի մօտ կը պակսի՝ Աստուծոյ գոհութիւն տրուած մասը: Մարկոս պարզապէս կը գրէ. «Եւ իսկոյն աչքերը բացուեցան եւ Յիսուսի հետեւէն կ'երթար...» (Մարկոս Ժ. 52):

Բաղդատել նաեւ Մրկ. Բ. 12 եւ Ղուկ. Ե. 25, Մրկ. ԺԱ. 7-9 եւ Ղուկ. ԺԺ. 37, Մրկ. ԺԵ. 39 եւ Ղուկ. ԻԳ. 47:

Ազօթքը.

Ղուկասի մօտ, հետեւեալ համարներուն մէջ՝ Գ. 21, Զ. 12, Թ. 28, ԻԳ. 34 աղօթքի մասին գրուած տողերը կը պակսին Մարկոսի մօտ համապատասխան համարներու մէջէն (Մրկ. Ա. 5, Գ. 13, Թ. 1, ԺԵ. 24):

Յիսուսի չարչարանքներուն ամերածեշտութիւնը.

Նոյնն է պարագան նաեւ երբ խօսք կ'ըլլայ Յիսուսի չարչարանքներուն անհրաժեշտութեան մասին: Բաղդատել Ղուկ. Թ. 31, 51, եւ Մրկ. Թ. 35, Ղուկ. ԻԳ. 7, 26, 46 եւ Մրկ. ԺԶ. 7:

Յիսուսի հետեւելու համար հրաժարում ամէն բանէ.

Ղուկաս կը գրէ. «Ամէն բան թողուցին եւ Յիսուսի ետեւէն դացին» (Ե. 11), «Ան (Մատթէոս Ղեւի) ամէն բան ձգած, ոտքի ելաւ եւ անոր ետեւէն գնաց» (Ե. 28):

Նմանապէս ԺԴ. 26, ԺԸ. 22 եւ 29 համարներուն մէջ վերոյիշեալ նիւթը կը շօշափէ, ինչ որ Մարկոսի մօտ պակասաւոր է:

գ. Տեղափոխութիւններ

Ղուկաս, շատ տեղեր, փոխած է Մարկոսի նիւթերուն յաջորդականութեան կարգը:

Այս տեղափոխութիւններու պատճառն ալ՝ դարձեալ Ղուկասի իրապաշտ եւ յստակ ըլլալու բարեմասնութիւնն է:

Օրինակներով խօսինք: Ղուկաս, հակառակ Մարկոսի, Առաքեալներու կոչումը կը պատմէ՝ Յիսուսի քանի մը հրաշքներու նկարագրութենէն ետք. այս ձեւով, Առաքեալներուն մէկ անդամէն, ամէն բան թողլով, Յիսուսի հետեւելու հրաւերին ընդառաջ երթալը՝ աւելի տրամաբանական եւ հասկնալի կը դառնայ:

Նոյն անդրադարձութիւնը կրնանք ընել նաեւ Յիսուսի՝ տաճարէն վաճառականները վռնտելու օրուան մասին:

Մարկոսի համաձայն՝ Յիսուս յաղթական Երուսաղէմ կը մտնէ, յետոյ կ'երթայ տաճար, ուրկէ կ'անցնի Բեթանիա՝ դիշերելու համար: Յաջորդ օրը, Յիսուս կ'անիծէ անպտուղ թղենին եւ հոսակ կըրկին կու դայ տաճար եւ այս անգամ կը ցրուէ լուսայափոխներու սեղանները եւ դուրս կը վռնտէ վաճառականները (Մրկ. ԺԱ. 1-16):

Մինչդեռ Ղուկաս, որ աւելի տրամաբանական կը թուի ըլլալ, կը պատմէ Յիսուսի յաղթական մուտքը Երուսաղէմ, եւ նոյն օրն իսկ երբ տաճար կը հասնի, դուրս կը հանէ «աղաւնի վաճառողները եւ ղնողները»³³ (Ղուկ. ԺԹ. 29-45):

ԿՐԿՆԱԿ ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՓԱՍՏԸ

Ղուկասի Մարկոսէն ուղղակի կախումնաւորութիւնը փաստելու համար, բանասէրները դտած կը համարին նոր փաստ մը եւս, «կըրկնակ նիւթեր»ու փաստը. այսինքն, միեւնոյն նիւթին կրկնութիւնը՝ միեւնոյն Աւետարանիչին կողմէ:

Խօսքը տանք Ս. Գիրքի մեծ մասնագէտ Lagrangeին, որ կ'ըսէ. Ղուկաս «միեւնոյն նիւթը երկու անգամ կրկնելով, ինքը որ կը խու-

33. Աւելի մանրամասնութիւններու համար տե՛ս E. OSTY, L'Evangile selon Saint Luc, Paris, 1953.

սափի կրկնութիւններէ, ցոյց կու տայ որ զայն (կրկնուած նիւթը) դտած է երկու աղբիւրներու մէջ, բերանացի կամ դրաւոր: Աւելին. եթէ Ղուկասի դրութեան մէջ վերարտադրուած այս կրկնութիւններէն մէկը՝ ռոմով աւելի նման է Մարկոսին, քան միւսը (կրկնութիւնը), ասիկա լուրջ նշան մըն է՝ որ Ղուկաս աչքի առջեւ ունեցած է Մարկոսը, կամ առ նուազն կարդացած է զայն»³⁴

Ահաւասիկ ցանկը այն «կրկնակ նիւթ»երուն, որոնց կը հանդիպինք Ղուկասի մօտ. Ը. 16 = ԺԱ. 33, Ը. 17 = ԺԲ. 2, ԺԱ. 43 = ԺԲ. 38, Ը. 18 = ԺԹ. 26, Թ. 5 = Ժ. 10, Թ. 23 = ԺԴ. 27, Թ. 24 = ԺԵ. 33:

ՂՈՒԿԱՍԻ՝ ՄԱՐԿՈՍԵՆ ՈՒՂԱՎԻ

ԿԱԵՈՒՄՆԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ԴԵՄ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս տեսանք, այսօր, քննադատներէ շատերուն համաձայն՝ Ղուկաս օգտուած է Մարկոսի Աւետարանէն, քանի որ Ղուկաս, ըստ էության, գրեթէ քայլ առ քայլ, կը հետեւի Մարկոսին, ընդհանրապէս պահելով անոր կարգ կանոնը, արտայայտութեան ձեւը եւ բառամթերքը:

Այս վարկածին դէմ կը ցցուի, սակայն, լուրջ դժուարութիւն մը: Եթէ Ղուկաս աչքի առջեւ ունեցած է Մարկոսի Աւետարանը, այդ պարագային՝ ի՞նչպէս բացատրել այն նմանութիւնները, որոնք կը տեսնենք Մատթէոսի եւ Ղուկասի մօտ, որոնցմէ կը տարբերի սակայն Մարկոսը:

Արդարեւ, տեղ տեղ, Մատթէոս եւ Ղուկաս իրարու նման են, եւ տարբեր՝ Մարկոսէն:

E. A. Abbot³⁵, մանր մունր տարբերակներն ալ նկատի առնելով, մօտ 230 կէտեր դտած է, որոնք Մատթէոսի եւ Ղուկասի մօտ իրարու նման են, իսկ տարբեր Մարկոսինէն:

Hawkins³⁶, այդ կէտերէն զլիաւորները քսանեւեկ հատ են, կ'ըսէ:

Իսկ Lagrange³⁷ի համաձայն, Hawkinsի դտածներէն տասը հատը միայն կարեւոր կարելի է նկատել: Ինքը, սակայն, այդ տասին վրայ տասնեւեկ նորեր կ'աւելցնէ:

Ամէն պարագայի, նկատի առնելով նոյնիսկ միմիայն կարեւորները, միշտ կը մնայ հետեւեալ հարցումը. ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ Ղու-

34. M. J. LAGRANGE, Evangile selon Saint Luc, էջ 52-54:

35. E. A. ABBOT, Diatessarica II, 1901 էջ 307-324:

36. J. C. HAWKINS, Horae synopticae, էջ 201:

37. M. J. LAGRANGE, Evangile selon Saint Luc, էջ LXX-LXXIII:

կաս, աչքի առջեւ ունենալով Մարկոսի Աւետարանը, կը թողու զայն եւ կ'երթայ՝ Մարկոսի հակառակ՝ կը միանայ Մատթէոսին:

Քննադատներէն ոմանց համար, Մատթէոսի եւ Ղուկասի համաձայնութիւնը՝ ընդդէմ Մարկոսի, դիպուածի արդիւնք է:

Wernel, Schmid, Hawkins եւ ուրիշներ կ'ըսեն թէ պէտք է շատ մեծ նկատել այս դժուարութիւնը, քանի որ քիչ են այն կէտերը, ուր Մատթէոս եւ Ղուկաս իրարու հետ կը համաձայնին՝ ընդդէմ Մարկոսի:

Ուրիշներ լուծում մը գտած ըլլալու համար այս հարցին, կ'ուզեն որ Ղուկաս ուղղակի օգտուած ըլլայ ո՛չ թէ Մարկոսի Աւետարանէն, այլ նախամարկոսեան բնագիրէ մը:

L. Waganay³⁸ բանասէրին համաձայն, Ղուկաս ո՛չ միայն Մարկոսի Աւետարանը ունէր առջեւ, այլ նաեւ Մատթէոսի արամայեան Աւետարանին յունարէն թարգմանութիւնը:

Ղուկաս, միշտ նոյն հեղինակին համաձայն, երբեմն Մարկոսէն հեռանալով, նախընտրութիւն կու տար Մատթէոսի յունարէն թարգմանութեան: Այս ձեւով անիկա կ'ուզէ բացատրել Մատթէոսի եւ Ղուկասի նմանութիւնները՝ ընդդէմ Մարկոսի:

Նոյն Waganayի համաձայն, կարելի է ընդունիլ որ Ղուկաս շատ անգամ Մարկոսին կը հետեւի եւ տեղ տեղ զայն կը սրբադրէ: Այս կարծիքը, սակայն, կ'աւելցնէ անիկա, կարելի է վճռական կերպով ապացուցեն³⁹:

Ինչպէս կը տեսնէ ընթերցողը, Ղուկասի՝ Մարկոսէն ուղղակի կախումաւորութեան հարցը լուրջ է, եւ տրուած լուծումներն ալ անբաւարար:

W. Sanday եւ ուրիշներ ալ կ'ըսեն թէ Ղուկաս կարգացած է Մարկոսի Աւետարանը, բայց յետոյ փակելով՝ մէկդի դրած է զայն:

Այս կարծիքն ալ գոհացուցիչ չի թուիր ըլլալ, քանի որ, եթէ Ղուկաս, իր Աւետարանը դրած միջոց, աչքի առջեւ է ունեցած Մարկոսի գրութիւնը, այդ պարագային՝ միայն յիշողութեամբ կարելի է բացատրել այն սերտ նմանութիւնները, որոնք գոյութիւն ունին երկու Աւետարաններուն միջեւ:

Եզրակացութիւն

Ցարդ յայտնուած բոլոր կարծիքներու մէջէն, թերեւս ամէնէն համոզիչը կրնայ հետեւեալը ըլլալ.

Ղուկաս, ինչպէս ինքը կ'ըսէ⁴⁰, իր Աւետարանը գրելու ժամանակ, տեսած է, իրմէ առաջ՝ Յիսուսի մասին գրուած շատ մը յիշա-

38. L. WAGANAY, Le problème synoptique, էջ 272-281:
39. Անդ, էջ 281:

40. Ղուկ. Ա. 1:

տակարաններ: Ասոնց մէջ կը գտնուին, հաւանաբար, նաեւ Մարկոսի գործածած ինչ ինչ աղբիւրներէն ոմանք, որոնցմէ օգտուելով Ղուկաս, տրամաբանօրէն եւ իր ճաշակին համաձայն՝ ընտրած է ինչ որ իր նպատակին յարմար էր:

Այս ձեւով կարելի է բացատրել Մարկոսի եւ Ղուկասի Աւետարաններուն մէջ տեսնուող նմանութիւնները, քանի որ երկուքն ալ հասարակաց միեւնոյն աղբիւրները օգտագործած են:

Իսկ տարբերութիւններն ալ առաջ եկած կրնան ըլլալ ա՛յն աղբիւրներէն, ըլլան անոնք զրաւոր կամ բերանացի, որոնք հասարակաց չեն եղած մեր երկու Աւետարանիչներուն:

ՄԱՏԹԵՈՍ ԵՒ ՄԱՐԿՈՍ

Այժմ, ակնարկ մըն ալ նետենք Մատթէոսի եւ Մարկոսի «կրկնակ աւանդութեան» իրարու հետ ունեցած խնամութեան վրայ:

Ոչ ոք կը տարակուսի թէ Մատթէոսի եւ Մարկոսի Աւետարաններուն մէջ գոյութիւն ունին անառարկելի նմանութիւններ՝ նիւթի, դասաւորումի, արտայայտութեան եւ բառամթերքի:

Մարկոսի Աւետարանը գրեթէ ամբողջութեամբ (670 համարներէն, մօտաւորապէս 620ը), կը գտնենք Մատթէոսի Աւետարանին մէջ:

Մատթէոսի ըրած նիւթերու դասաւորումն ալ, սկսելով ԺԴ. գլուխէն, որ կը համապատասխանէ Մարկոսի Զ. գլուխին (չուրջ 50 դէրուադներ, բացի չորցած Թդենիի պատմութենէն եւ վաճառականներու՝ տաճարէն հոլերս վտարումէն), յար եւ նման է Մարկոսի դասաւորումին:

Աւելցնենք նաեւ, որ Մատթէոս, տեղ տեղ, նոր նիւթեր ներմուծած է Մարկոսի նիւթերու շարքին մէջ:

Ասոնցմէ զատ, Մատթէոս կարգ մը տեղափոխութիւններ ալ կատարած է, չեղելով երբեմն Մարկոսի ուղիէն. տեղափոխութիւններ, որոնք հասկնալի են՝ նկատի առնելով Մատթէոսի առաջադրած յատուկ նպատակը:

Օրինակ. Մարկոսի պատմած չորս հրաշքները (Մարկոս Ա. 40-45, Դ. 35-Ե. 43), Մատթէոս տարած տեղաւորած է զանոնք, Ը. եւ Թ. գլուխներուն մէջ նկարագրուած ուրիշ հրաշքներու շարքին:

Նմանապէս առաքեալներու ընտրութիւնը (Մարկ. Գ. 13-19) եւ անոնց ուսուցումը (Մարկ. Զ. 7-11), Մատթէոս մէկտեղած է Ժ. գլուխին մէջ, եւայլն:

Ինչպէս Ղուկասի, նմանապէս Մատթէոսի մօտ ալ գտնուող «կրկնակ նիւթերը»⁴¹, այսինքն՝ միեւնոյն նիւթին երկու տարբեր տեղեր

41. Մատթէոս Ե. 20 = ԺԸ. 9, Ե. 32 = ԺԹ. 9, Ժ. 38 = ԺԶ. 24, եւայլն:

կրկնուիլը միեւնոյն Աւետարանին մէջ, մտածել կու տայ ընթերցողին, որ Մատթէոս զանոնք քաղած ըլլայ տարբեր աղբիւրներէ, որոնցմէ մէկ աղբիւրը հասարակաց եղած ըլլալու է Մատթէոսին եւ Մարկոսին:

Ըսինք նաեւ որ Մատթէոսի գրելակերպը աւելի ընտիր է քան Մարկոսինը: Ընդհակառակն, Մարկոսի պատմելակերպն ալ աւելի վառ եւ խօսուն է՝ քան Մատթէոսինը:

Ասկէ կարելի է հետեւցնել որ՝ եթէ օգտուող մը կայ, ան ալ Մատթէոսը ըլլալու է, որ աչքի առջեւ ունենալով Մարկոսի նախնական՝ բայց կենդանի պատմութեանը, աւելի խնամեալ՝ բայց նաեւ կաղապարուած ձեւով կը ներկայացնէ զանոնք մեզի:

Երեւութապէս, ուրեմն, վերոյիշեալ անդրադարձութիւնները կը մղեն մասնագէտներէն շատերը ընդունելու Մատթէոսի ուղղակի կախումնաւորութիւն մը Մարկոսէն:

Վերոյիշեալ կախումնաւորութիւնը բացատրելու համար, չի բաւեր անշուշտ ըսել թէ միմիայն բերանացի աւանդութիւնը՝ որպէս հասարակաց աղբիւր, բաւարար պատճառ է Մատթէոսի եւ Մարկոսի խնամութեան:

Երկու Աւետարաններու միջեւ գոյութիւն ունեցող լեզուի եւ բառապաշարի սերտ նմանութիւնները բացատրելու համար, պէտք է գէրաւոր աղբիւր մը, որովհետեւ բերանացի աւանդութիւնը, որքան ալ ձեւաւորուած՝ որոշ եւ կայուն կերպարանք մը ստացած ըլլայ, չի կրնար, օրինակ, բացատրել երկու Աւետարաններուն մէջ տիրող դասաւորումի միաձեւութիւնը:

Արամայերէն լեզուով գրաւոր աղբիւր մըն ալ, մինակը, եթէ բաւարար տեսնուի բացատրութիւն մը տալու՝ զոյգ Աւետարաններու պարունակութեան եւ դասաւորումի նմանութեան մասին, բաւարար չէ, սակայն, փաստելու անոնց լեզուի եւ բառամթերքի նոյնութիւնը:

Մեզի հասած երկու Աւետարաններն ալ յունարէն ըլլալով, յունարէն լեզուով գրաւոր աղբիւր մը միայն կրնայ գոհացուցիչ բացատրութիւն մը տալ՝ լեզուի եւ բառամթերքի նմանութիւններուն:

Կան, սակայն, կարգ մը բանասէրներ, որոնց համար, մեր պարագային, յունարէն գրաւոր աղբիւր մըն ալ, որմէ օգտուած ըլլան երկու Աւետարանիչները, բաւարար չի նկատուիր բացատրելու համար այնքան ազնեւ նմանութիւններ, որոնք կը տեսնուին երկու Աւետարաններու միջեւ:

Վերոյիշեալ բանասէրներուն համաձայն, որոնք պատկառելի բաղմունքիւ կը կազմեն, երկու Աւետարաններու միջեւ անհրաժեշտ է ընդունիլ ուղղակի կախումնաւորութիւն մը:

Եզրակացութիւն

Անգամ մը եւս, ստիպուած ենք կրկնել թէ ինչպէս՝ Ղուկասի Մարկոսէն ուղղակի կախումնաւորութեան դէմ կը ցցուի լուրջ դժուարութիւն մը, որ է Մատթէոսի եւ Ղուկասի համաձայնութիւնները՝ ընդդէմ Մարկոսի, այդ միեւնոյն դժուարութիւնը կը ցցուի նաեւ Մատթէոսի եւ Մարկոսի միջեւ եղած ուղղակի կախումնաւորութեան դէմ:

Արդարեւ, եթէ Մատթէոս իր Աւետարանը գրած ժամանակ, առջեւը ունեցած է Մարկոսին, ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ, շատ անգամ, մէկ-դի թողով ձեռքի տակ ունեցած Մարկոսի Աւետարանը, կ'երթայ կը միանայ Ղուկասին, ընդդէմ Մարկոսի:

Դարձեալ, եթէ ճիշտ է որ Մատթէոսի մօտ կան շատ մը նիւթեր, որոնք առնուած են Մարկոսէն եւ աւելի զտուած, մաքրուած եւ համառօտ ձեւով ներկայացուած են մեզի, սակայն, Մատթէոսի մօտ, կան շատ մը դէպքեր, որոնք աւելի նախնական բնոյթ ունին՝ քան Մարկոսիները:

Սովորաբար, Մատթէոսի լեզուն աւելի մաքուր, ճշգրիտ եւ խնամուած է՝ քան Մարկոսի լեզուն: Սակայն, տեղ տեղ, Մատթէոսի լեզուն անտաշ է, աւելի նախնական եւ հին: Արամայերէնի բոլոր կայ տակաւին անոր վրայ: «Եւ» չաղկապին, անձնական դերանուններուն, կրաւորական ձեւի տեղ՝ յոգնակի անդէմ բայերու գործածութեան յաճախութիւնը, ինչպէս նաեւ երրայական ասացուածքները, կը մատնեն անոր սեմական ծագումը եւ հնութիւնը:

Մարկոսի լեզուն ալ, շատ անգամ կը դադրի իր կենդանի բնականութիւնը պահելէ եւ կը դառնայ սովորական: Երբեմն ալ, օրինակ, Յովհաննէս Մկրտիչի քարոզութիւնը⁴², Յիսուսի՝ սատանայէն փորձուիլը⁴³, եւ կամ Յիսուսի Բեէշղեբուղի մասին խօսքերը⁴⁴ համառօտելով, Մարկոս՝ այն տպաւորութիւնը կը թողու որ շատ մը նիւթերու մէջ (այսպէս Յիսուսի հինգ քարոզները, հրաչքներէն որոշ մաս մը) օգտուած է ուրիշ աղբիւրէ:

Արդ, վերոյիշեալ դժուարութիւնները նկատի առնելով, կրնանք տրամաբանօրէն եզրակացնել որ Մատթէոսի եւ Մարկոսի միջեւ ուղղակի առնչութիւն մը ապացուցանելը՝ եթէ տակաւին գոհացուցիչ փաստեր չունի, կրնանք սակայն ընդունիլ, որ այդ առնչութիւնը գոյութիւն ունի՝ Մատթէոսի եւ Մարկոսի գործածած աղբիւրներու դոնէ մէկ մասին մէջ, որոնք հասարակաց եղած են երկու Աւետարանիչներուն:

42. Մարկոս Ա. 1-8:

43. Մարկոս Ա. 13:

44. Մարկոս Գ. 22-27:

Այս ձևով, դիւրաւ կարելի է բացատրել այն նմանութիւնները, որոնք կը տեսնուին իրենց միջեւ:

Գալով տարբերակներուն, անոնք ալ առաջ եկած կրնան ըլլալ այն աղբիւրներու գործածութենէն, որոնք հասարակաց չեն եղած երկու Աւետարանիչներուն: Եթէ այդ աղբիւրները Մարկոսին ծանօթ եղած են, Մատթէոսին մնացած են անծանօթ:

Մատթէոսի մօտ տեսնուող «կրկնակ նիւթ»երէն ալ, թերեւս կարելի է տրամաբանօրէն հետեւցնել՝ որ մեր Աւետարանիչը մէկէ աւելի, առնուազն երկու տարբեր աղբիւրներ գործածած ըլլալու է. պայման չէ, սակայն, որ այդ աղբիւրներէն մէկը, անպատճառ Մարկոսի Աւետարանը եղած ըլլայ:

Իսկ նիւթերու դասաւորումի եւ բառամթերքի նմանութիւնները շատ լաւ կրնան առաջ եկած ըլլալ Աւետարանիչներու օգտագործած հասարակաց աղբիւրներէն:

ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ

Համաբարբառ Աւետարաններու հարցի մասին եղրափակիչ լուծում մը տալէ առաջ, կարեւոր է քննել նաեւ անոնց աղբիւրները: Բանասէրներու բազմաթիւ կարծիքներու մէջէն, ընտրովի կը ներկայացնենք գլխաւորները, որոնք կարելի է երեք խումբերու բաժնել:

Ա. ԵՐԵՔ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՆ ՄԵԿ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԱՂԲԻՒՐ

Երեք Աւետարանիչները, իբր աղբիւր գործածած են արամայերէնէ թարգմանուած յունարէն Աւետարան մը:

Այս կարծիքը յայտնած է Lessing, եւ աւելի ուշ J. G. Eichhorn (1794 եւ 1804):

Աւելի կամ նուազ հաւատարմութեամբ, վերոյիշեալ կարծիքին պաշտպանները եղած են նաեւ A. Resch (1889), R. A. Hoffman (1904), F. Spitta (1912), P. Vannutelli (1936) եւ ուրիշներ:

Այս կարծիքը աւելի յստակելով, J. Wellhausen (1905) եւ իր համախոհները ըսին թէ գրաւոր ամէնէն հին աղբիւրը եղած է Մարկոսի արամայերէն Աւետարանը: Մեզի հասածը, Մարկոսի վերոյիշեալ արամայերէն Աւետարանին քիչ մը բարեփոխուած յունարէն թարգմանութիւնն է:

Մատթէոս եւ Ղուկաս, իրենց Աւետարանները գրած ժամանակ աչքի առջեւ ունեցած են Մարկոսի Աւետարանին թէ՛ արամայերէնը եւ թէ՛ անոր յունարէն թարգմանութիւնը:

Մինչդեռ Th. Zahn (1907) բանասէրին համաձայն, ո՛չ թէ Մարկոսի, այլ Մատթէոսի արամայերէն բնագիրն է ամէնէն հինը, որմէ

օգտուած են Մարկոս եւ Մատթէոսի յունարէն խմբագրողը: Ղուկաս, ուղղակի չէ տեսած Մատթէոսի արամայերէն բնագիրը, այլ Մարկոսի միջոցով է որ կրած է անոր ազդեցութիւնը:

Քիչ թէ շատ այս կարծիքէն է նաեւ Lagrange, որուն համաձայն՝ Մատթէոս օգտուած է արամայերէն բնագիրէն եւ Մարկոսէն:

L. Waganay (1954) կը ներկայացնէ տարբեր լուծում մը⁴⁵: Անիկա, Աւետարաններու կազմաւորումը կը բացատրէ հետեւեալ ձևով: Ամէնէն առաջ գոյութիւն ունէր բերանացի աւանդութիւնը. յետոյ հրապարակ կ'ելլեն աւետարանական առաջին համառօտ գրութիւնները: Աւելի ուշ լոյս կը տեսնէ Մատթէոսի արամայերէն Աւետարանը եւ ապա անոր յունարէն թարգմանութիւնը: Եւ ճիշտ Մատթէոսի արամայերէն Աւետարանին յունարէն թարգմանութիւնն է որ իբր աղբիւր ծառայած է՝ մեզի հասած Մատթէոսի Աւետարանի խմբագրողին, Մարկոսին եւ Ղուկասին:

Ասոնցմէ զատ, Waganay կ'ընդունի նաեւ յաւելեալ աղբիւր մը եւս: Մատթէոսի եւ Ղուկասի «կրկնակ աւանդութեան» մէջի այն նիւթերը, որոնք կը պակսին Մարկոսի մօտ, առնուած են յաւելեալ այս աղբիւրէն:

Մարկոսի եւ Ղուկասի մօտ գոյութիւն ունեցող տարբերութիւնները բացատրելու համար, Waganay կ'ենթադրէ՝ թէ սոյն յաւելեալ աղբիւրը, յունարէնի երկու տարբեր թարգմանութիւններ ունենալու է:

Վերոյիշեալ հաստատումներէ ետք, Waganayի համաձայն.

1.- Մարկոսի Աւետարանը կազմուած է Մատթէոսի արամայերէն քրիստոնէականէն եւ Պետրոսի քարոզութենէն, որուն ականջալուր եղած է: Այս ձևով ըմբռնելի կը դառնայ Մարկոսի Աւետարանին մէջ, տեղ տեղ զգացուող ականատես պատմողի մը ներկայութիւնը:

2.- Մեզի հասած Մատթէոսի Աւետարանին հեղինակը, օգտուած է Մատթէոսի արամայերէն բնագիրէն եւ յաւելեալ աղբիւրէ մը:

3.- Իսկ երրորդ Աւետարանիչը՝ Ղուկաս, օգտագործած է Մատթէոսի յունարէն թարգմանութիւնը, Մատթէոսի յունարէն յաւելեալ աղբիւրը եւ այլ կողմնալի աղբիւրներ:

3

Բ. ԿՐԿՆԱԿ ԱԻԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ ԿԱՑ ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՈՒՐԻՇ ԱՂԲԻՒՐ ՄԸ

1832ին, F. Schleiermacher, հիմնուելով Պապիասի վկայութեան վրայ՝ թէ «Մատթէոս, եբրայեցիներէն բարբառով գրեց Աստուծոյ պատգամները, եւ իւրաքանչիւր ոք, իր կարողութեան համաձայն մեկ-

45. L. WAGANAY, Le problème synoptique, Paris, 1954.

նեց զայն»⁴⁶, կը հաստատէ թէ Մարկոսի գրութեան կողքին, գոյութիւն ունէր երկրորդ աղբիւր մը եւս, գրուած Մատթէոս առաքեալի կողմէ:

Լրացուցիչ երկրորդ աղբիւրի մը գաղափարը հետզհետէ հող գրտաւ եւ բազմաթիւ հեղինակներ, օրինակ, K. A. Credner (1836), C. H. Weisse (1838), C. G. Wilke, H. G. Holtzmann (1863), J. C. Hawkins (1899), A. Harnack (1907) եւ ուրիշներ, որդեգրեցին զայն:

Գ. ԲԱԶՄԱԹԻԻ ԱՂԲԻՐՆԵՐՈՒ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆԸ

Մարկոսի բնագիրէն զատ, երկրորդ աղբիւրի մը գոյութիւնն ալ բաւարար չգտնելով, կարգ մը բանասէրներ հրապարակ նետեցին բազմաթիւ աղբիւրներու վարկածը:

W. Haupt, C. S. Pattan, W. Bussmann, Streeter, Taylor, եւայլն, բազմաթիւ աղբիւրներու գիւտով, կարծեցին գոհացուցիչ լուծում մը տալ «Համաբարբառ Աւետարաններ»-ու փշոտ հարցին:

Dibelius, Meinertz, «աւանդութեան խաւերու յարատեւ աճում»-ի գաղափարը մէջտեղ նետեցին:

A. Wikenhauser կը նախընտրէ՝ Պապիասէն յիշատակուած Մատթէոսի արամայերէն գրութիւնը ընդունիլ որպէս հիմ միւս Աւետարաններուն: Սոյն գրութիւնը, իրեն համաձայն, կը պարունակէր Քրիստոսի խօսքերը եւ քարոզները միայն:

P. Parker⁴⁷ պաշտպան հանդիսացաւ գլխաւոր երկու աղբիւրներու գոյութեան. ա. Նախամատթէոսեան, որմէ օգտուած են Մատթէոս եւ Մարկոս. իսկ Ղուկաս, Մարկոսի միջոցով է որ առնչուութիւն ունի վերոյիշեալ գրութեան հետ: Բ. Յաւելեալ աղբիւր մը, որմէ օգտուած են, այս անգամ, Մատթէոս եւ Ղուկաս: Իսկ Մատթէոս՝ Մարկոսէն երբեք օգտուած ըլլալ չի թուիր:

Schleiermacher, 1817ին, հետեւեալ կարծիքը կը յայտնէր.

Առաքեալներու քարոզութեան նախնական շրջանին, լոյս տեսնել սկսած էին համառօտ գրութիւններ, որոնք կը պարփակէին Յիսուսի խօսքերն ու գործերը: Սոյն գրութիւնները կը ծառայէին՝ շրջուն քարոզիչներուն կամ նորադարձներուն եւ քրիստոնէական գիտելիքները սորվեցնողներուն որպէս յիշելիքներ:

Նայած գրողի նպատակին եւ նախասիրութիւններուն, ինչպէս նաեւ միջավայրին, ունկնդիրներու կարիքին, վերոյիշեալ յիշելիք-գրութիւնները սկսան ճոխանալ: Ահաւասիկ այդ գրութիւններն են, որ աւետարանիչներուն ծառայած են որպէս աղբիւր:

46. ՆԻՍԵՐԻՈՍ ԿԵՍ., Պատմ., Եկեղեցւոյ, Վեհափիկ, 1877, Դպր. Գ. էջ 227:
47. P. PARKER, The Gospel before Mark, Chicago, 1953:

Վերոյիշեալ կարծիքն ալ ունեցաւ իր հետեւորդները:

E. Le Camus «Թուուցիկ թուղթեր» կոչեց այդ գրութիւնները. մինչդեռ E. Jacquier-ի համաձայն, թուղթերէ աւելի՝ «թղթածրար»-ներ էին անոնք:

Բազմաթիւ աղբիւրներու պաշտպան է նաեւ L. Cerfaux, որուն համաձայն, Աւետարաններէն առաջ, հրապարակի վրայ, գոյութիւն ունէր արամայերէն ընդարձակ գրութիւն մը, որուն առընթեր կար նաեւ համառօտ գրութիւններու բազմութիւն մը: Ասոնց յունարէն թարգմանութիւնը կը կազմէ նախամատթէոսեան Աւետարան մը, որմէ օգտուած են երեք Աւետարանիչները:

Եզրակացութիւն

Մինչեւ հոս, ընդհանուր դիժերու մէջ, շօշափեցինք այն բազմաթիւ կարծիքներէն գլխաւորները, որոնք կը ձգտին լուծում մը գտնել «Համաբարբառ Աւետարաններ»-ու հարցին եւ ծագումին:

Համաբարբառ երեք Աւետարաններու մէջ գտնուող նիւթերու, դասաւորումի, արտայայտութեան, նախադասական կազմի, ասացուածքներու, բառամթերքի, Հին Կտակարանէն եղած մէջբերումներու եւ այլ նմանութիւնները բացատրելու համար, այսօր, բոլոր քըն-նադատները առհասարակ կ'ընդունին՝ երեք Աւետարաններու միջեւ սերտ կախումնաւորութիւն մը:

Տեսանք թէ, քննադատներէն ոմանց համաձայն, այդ կախումնաւորութիւնը բացատրելու համար կը բաւէ «բերանացի աւանդութիւնը» ընդունիլ՝ որպէս հասարակաց աղբիւր:

Մինչդեռ քննադատներու ջախջախիչ մեծամասնութիւնը անհրաժեշտ կը նկատէ, որ այդ աղբիւրը ըլլայ գրաւոր:

Գրաւոր աղբիւրի մասին ալ կարծիքները կը ճիւղաւորուին գլխաւոր երեք մասերու.

1. Երեք Աւետարանները ունեցած են մէկ աղբիւր:
2. Երեք Աւետարանները ունեցած են երկու աղբիւրներ:
3. Երեք Աւետարանները ունեցած են բազմաթիւ աղբիւրներ:

Միակ աղբիւրի պաշտպաններէն ոմանց համար, Մարկոսի արամայերէն, յետոյ յունարէնի թարգմանուած Աւետարանն է այդ աղբիւրը, որմէ օգտուած են Մատթէոս եւ Ղուկաս:

Ուրիշներու համաձայն՝ արամայերէն Աւետարան մը (ըստ ոմանց գրուած Մատթէոսի կողմէ) կամ անոր յունարէն թարգմանութիւնն է հասարակաց առաջին աղբիւրը:

Անոնք որ գլխաւոր երկու աղբիւրներու կողմնակից են, Մատթէոսի արամայերէն բնագիրը, առաւել Մարկոսի Աւետարանը կը մատնանշեն՝ որպէս աղբիւր:

Մինչ ուրիշներու համաձայն, Մատթէոսի արամայերէնը եւ ուրիշ յաւելեալ գրութիւն մը, եւ կամ Մարկոսի Աւետարանը եւ երկրորդ աղբիւր մը պէտք է ծառայած ըլլան Համաբարբառ Աւետարաններուն կազմութեան:

Հուսկ՝ «բազմաթիւ աղբիւրներ»ու գոյութեան ջատագովները յայտնած են երեւակայելի անթիւ ենթադրութիւններ:

Աւետարաններու իրարու հետ ուղղակի կախումնաւորութեան մասին խօսելով, տեսանք որ հոս ալ ներհակ զաղափարներ իրարու կը բախին:

Ոմանց համար, Մարկոս եւ Ղուկաս ուղղակի օգտուած են Մատթէոսէն. մինչդեռ շատ շատերուն համար, Մատթէոս եւ Ղուկաս Աւետարանիչներն են որ օգտուած են Մարկոսէն:

Նմանապէս՝ շատերէն ընդունուած է որ Մատթէոս եւ Ղուկաս, իրարու գործերը չեն տեսած, որով անկախ են իրարմէ: Մինչդեռ Ղուկաս կը թուի օգտուած ըլլալ Մարկոսէն:

Կան նաեւ հեղինակներ, որոնց համաձայն՝ իւրաքանչիւր Աւետարանիչին առաջադրած նպատակը, ճաշակը կամ բռնած ուղղութիւնը բաւարար են բացատրելու Համաբարբառ Աւետարաններու մէջ տեսնուող տարբերութիւնները:

Իրարմէ փարսախներով հեռու, երբեմն իրարու հակասական կարծիքներու այս լարերինդոսին առջեւ, պէտք է խոստովանինք՝ թէ Համաբարբառ երեք Աւետարաններու հարցը տակաւին վերջնական լուծում մը չէ գտած:

Ուսումնասիրութիւնները կը շարունակուին:

Աւելորդ է ըսել, որ այդ ուսումնասիրութիւնները պէտք է ընդգրկեն Աւետարաններու ամբողջականութիւնը, խորքն ու ձեւը, այսինքն՝ նիւթը, լեզուն եւ ոճը, անոնց բերանացի եւ գրաւոր աղբիւրները, անոնց միջավայրը, զարգացումը, հին աւանդութիւնը եւ զանազան ուրիշ ազդակներ, որոնք կրնան իրենց նպաստը բերած ըլլալ Աւետարաններու կազմութեան:

Մինչ այդ, առ այժմ, կրնանք ընդունիլ քանի մը հաստատումներ, որոնց շուրջ, քիչ թէ շատ, որոշ համաձայնութիւն մը գոյացած է մասնագէտ մեծամասնութեան մը կողմէ:

1) Բերանացի աւանդութիւնը իր կարեւոր դերը ունեցած է Աւետարաններու կազմաւորման՝ թէ՛ սկիզբի շրջանին եւ թէ՛ վերջնական խմբագրութեան ժամանակ:

2) Մեզի հասած Աւետարաններէն առաջ, հրապարակի վրայ արդէն գոյութիւն ունէին, առաւել կամ նուազ ընդարձակութեամբ,

գրութիւններ, որոնք կը պարունակէին Յիսուսի գործերը եւ խօսքերը, ինչպէս կը վկայէ Ղուկաս Աւետարանիչ⁴⁸:

Իսկ բացատրելու համար երեք Աւետարաններու մէջ նմանութիւնները եւ տարբերութիւնները, ստիպուած ենք անգամ մըն ալ կրկնել, որ տրամաբանական կը գտնենք ընդունիլ՝ որ երեք Աւետարանիչները ուղղակի իրարմէ կախում չունին, իրարու գործերը չեն տեսած, այլ օգտագործած են զանազան բերանացի ու գրաւոր աղբիւրներ, որոնք երբեմն հասարակաց են, երբեմն անձնական:

Երեք Աւետարաններու մէջ տեսնուող նմանութիւնները, շատ հաւանական է՝ որ հասարակաց աղբիւրներու օգտագործումէն առաջ եկած ըլլան, ինչպէս նաեւ տարբերութիւնները՝ անձնական աղբիւրներու օգտագործումէն:

Հուսկ՝ աւելցնենք նաեւ թէ իւրաքանչիւր Աւետարանիչ, վերոյիշեալ զանազան աղբիւրներու մէջէն, իր մտայնութեան, նկարագրին եւ նպատակին համաձայն՝ իրեն յարմար տեսած նիւթերը ընտրած, բարեփոխած, տեղափոխած կամ ալ զանց ըրած կ'երեւի:

(Շար. 8)

Հ. ԵՓՐԵՄ ՏԵՐ-ՂԱԶԱՐԵԱՆ

11

3

48. Ղուկ. Ա. 1. «Քանի որ շատեր ձեռնարկեցին մեր մէջ կատարուած գէպքերու պատմութիւնը շարադրել»: